

Тотубаева А.Т.

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ЖАРАНДАРЫНЫН
УКУКТАРЫН ЖАНА ЭРКИНДИКТЕРИН КАМСЫЗ КЫЛУУ ТУТУМУНДА
ЖОГОРКУ КЕҢЕШТИН ОРДУ ЖАНА МААНИСИ**

Тотубаева А.Т.

**РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ЖОГОРКУ КЕНЕША
В СИСТЕМЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРАВ И СВОБОД ГРАЖДАН
КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

A.T. Totubaeva

**THE ROLE AND IMPORTANCE OF THE JOGORKU
KENESH OF THE SYSTEM ENSURING THE RIGHTS AND FREEDOMS
OF CITIZENS OF THE KYRGYZ REPUBLIC**

УДК: 342.533/351 (575.2) (04)

Бул макалада жарандардын конституциялык укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылууда парламенттин негизги орду ачып көрсөтүлгөн. Андан сырткары, жарандын укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылуу боюнча Жогорку Кенештин негизги ыйгарым укуктарына талдоо жүргүзүлгөн.

Негизги сөздөр: *адам укугу, жарандын укуктары жана эркиндиктери, мыйзам чыгаруу бийлиги, камсыз кылуу ыкмалары.*

В этой статье рассматривается основная роль парламента в обеспечении конституционных прав и свобод граждан. А также, анализируются основные полномочия Жогорку Кенеша по обеспечению прав и свобод граждан.

Ключевые слова: *права человека, права и свободы граждан, законодательная власть, способы обеспечения.*

This article discusses the main role of Parliament in ensuring the constitutional rights and freedoms of citizens. And also analyzed the main powers of the Parliament to ensure the rights and freedoms of citizens.

Key words: *human rights, the rights and freedoms of citizens, the legislature, the ways to ensure.*

Дүйнөдө адам укуктарынын жана эркиндиктеринин олуттуу маанилүүлүгү уламдан улам чоң деңгээлде экендиги байкалууда. Адамдын абалы, анын укуктары жана эркиндиктери дүйнөлүк цивилизациянын мындан аркы өнүгүүсүнүн мүмкүнчүлүктөрүн аныктайт. Юридикалык адабияттарда аталган укуктар бардык дүйнөлүк жана улуттук процесстердин жогорку баалуулук багыты деп белгиленет [5, 27-б.]. Жөн жерден Л.С. Явич өзүнүн ХХI кылымга укуктун философиясы жөнүндөгү ой жүгүртүүлөрүндө тынчтыкты, прогрессти жана адам укуктарын камсыз кылуу адамзаттын, планетадагы жалпы жашоонун бар болуусунун башкы өбөлгөсү болуп калды деген тыянакка келген эмес [6, 4-б.].

Кыргыз Республикасынын 1993-жылы 5-майда кабыл алынган алгачкы Конституциясы жарандын жана адамдын укуктарынын жана эркиндиктеринин табигый жана ажыратылгыс укуктук мүнөзүн, алардын мамлекеттик корголуусун, жогорку социалдык баалуулугун, түздөн-түз иштөөсүн, эл аралык стандарттарга дал келүүсүн бекиткен.

Аталган маанилүү конституциялык жоболор алардын мамлекеттик камсыз кылынышынын, корголушунун жана сакталышынын жолдорун талдоо зарылдыгын жандандырат. Мындай талдоонун зарылдыгы адамдын укуктары конституцияларды жаратуунун башкы маңызы, инсандын эркиндиктерин жана коопсуздугун камсыз кылуунун, биринчи кезекте мамлекеттик бийликтин өзүм билемдигинен, укуктук базиси болгондугу менен чагылдырылган.

Жалпыланган түрүндө адам укуктары – бул коом, мамлекет жана эл аралык коомчулук тарабынан таанылган жана корголгон өзүнчө жактар жана алардын бирикмелери үчүн өзүлөрүнүн табигый жана социалдык муктаждыктарын канаттандыруу боюнча аныкталган бирдей мүмкүнчүлүктөр, инсандын татыктуу жана адилеттүү, эркин жана жоопкерчиликтүү өнүгүүсүн жана көп түрдүү коомдук, анын ичинде укуктук мамилелерге активдүү катышуусун камсыз кылуучу кепилдиктер.

Демек, адам укуктары жана эркиндиктери Кыргыз Республикасынын жогорку баалуулуктарына кирет. Бул жактан алар индивиддин укуктук абалынын борбордук институту дегендик келип чыгат, бул базалык формада Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 16-беренесинде белгиленген жана башкы мыйзамдын башка жоболорунда өнүккөн.

Инсандын укуктары жана эркиндиктери конституционализм менен тыгыз байланышта. Ал демократиялуу саясий-укуктук мекемелердин, жалпы элдик бийликтин институттарынын бар болуусун божомолдойт. Конституционализм, биринчи кезекте, конституциянын бар болуусун жана анын өлкөнүн саясий турмушуна активдүү таасир өтүүсүн, конституциянын (жазылган жана жазылбаган) негизги мыйзам катары иштеп жаткан мыйзамдар тутумундагы үстөмдүгүн жана аныктоочу ролун, саясий мамилелердин конституциялык-укуктук ченемдер менен өбөлгөлөнгөндүгүн, мамлекеттик түзүлүштүн жана саясий режимдин конституция менен жөнгө салынуусун, инсандын укуктарынын жана эркиндиктеринин конституциялык таанылуусун, мамлекет менен жарандын өз ара мамилелеринин укуктук мүнөзөн билдирет.

Н.А. Богданованын пикири боюнча, конституционализм – бул конституциялык мамлекет жөнүндөгү идеялардын, көз караштардын тутуму. Конституциялык мамлекеттин универсалдуу белгилеринин бири болуп, адамдын эркиндигин жана татыктуу жашоосун камсыз кылуу менен катар, элдик өкүлчүлүк идеясын чагылдыруу дагы саналат [2, 136-б.].

Ошону менен, конституционализм элдик өкүлчүлүк органы идеясы менен тыгыз байланышкан, ал мыйзамдуулукту, демек инсандын конституциялык укуктарын жана эркиндиктерин дагы камсыз кылуудагы парламенттин олуттуу ролусуз болушу мүмкүн эмес.

В.П. Сальников белгилегендей, демократиялуу укуктук институттарды түзүүнүн жардамы менен укуктардын корголушун эң бир жакшы камсыз кылууга болот Мындай институттарга толук түрдө парламентаризм кирет деп адилеттүү белгилейт [4, 94-б.].

Мыйзам чыгаруу бийлигинин үстөмдүгү элдин суверендүү эркинин үстөмдүгү менен аныкталат. Ошондуктан парламентаризмдин принциптери адам, анын укуктары жана эркиндиктери – бул жогорку социалдык баалуулук деген негизге таянышат. Бул жерден конституциялык-укуктук жана коомдук-саясий кубулуш катары парламентаризмдин мазмунун мамлекеттин инсандын конституциялык укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылуу милдетинен ажыратууга болбойт дегендик келип чыгат. Парламентаризм өзүнө көрсөтүлгөн камсыз кылуунун мүмкүндүгүн жана зарылдыгын камтыйт деп айтууга болот. Бул парламенттин бийликтерди бөлүштүрүү тутумундагы, мамлекеттеги жана коомдогу борбордук орду концепциясынан, мамлекеттик бийликтин бул органынын өкүлчүлүктүү мүнөзүнөн келип чыгат.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 70-беренесине ылайык Жогорку Кеңеш – Кыргыз Республикасынын парламенти – мыйзам чыгаруу бийлигин жана өз ыйгарым укуктарынын чегинде контролдук кылуу милдеттерин жүзөгө ашыруучу өкүлчүлүктүү орган болуп саналат [1]. Бул парламенттин табиятына көз чаптырсак, бул жерде классикалык парламенттик салттар чагылдырылганын байкаса болот.

Конституциялык укуктун субъектиси катары Жогорку Кеңеш конституциялык-укуктук макамдын алып жүрүүчүсү болуп саналат. Мисалы, Н.А. Богданова бул боюнча төмөнкүдөй ойду карманат: «Конституциялык укук илиминде макам – бул укуктук бекитмелерди ишке ашыруунун ченемдик мүнөздөмөлөрүн, теориялык ой жүгүртүүлөрүн жана чыныгы тажрыйбасын бириктирүүчү теориялык конструкция» [3, 5-б.].

Биздин оюбузча, парламенттин конституциялык-укуктук макамы бул – мамлекеттик органдар тутумундагы өзүнүн орду, түзүмү, өкүлчүлүк кылуу мамилелеринин тармагы жана мыйзам чыгаруу бийлигин уюштуруу, ыйгарым-укуктар, аларды ишке ашыруу формалары, ички уюштуруучулук түзүлүш,

мүчөлөрүнүн укуктук абалы жөнүндөгү ченемдерди камтыйт.

Жогорку Кеңештин конституциялык-укуктук макамы – бул Кыргыз Республикасынын Конституциясында камтылган жана мамлекеттик бийлик органдар тутумундагы абалын мүнөздөгөн укуктук ченемдердин жыйындысы. Бул макам өзүнө бир катар элементтерди камтыйт. Алардын ичинен биринчи орунга эл бийлигинин негизинин негизи болгон элдик өкүлчүлүктү ишке ашырууда чагылуучу, Жогорку Кеңештин социалдык ролун коюу керек. Демек, Жогорку Кеңеш өкүлчүлүктүү орган катары биринчи кезекте, инсандын конституциялык укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылууга үндөлгөн.

Жогорку Кеңештин макамынын кийинки элементи – анын ыйгарым укуктары. Алардын негизинде Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 74-беренесинде камтылган ченемдерди ишке ашырылышын камсыз кылууга багытталган орнотмолор жатат.

Жогорку Кеңештин ички түзүлүшү, натыйжалуу туруктуу жана үзгүлтүксүз иштөөсүн камсыз кылуучу анын жетектөөчү жана жардамчы органдарынын, түзүмдөрүнүн жана бөлүмдөрүнүн жыйындысы – бул органдын макамынын элементтеринин бири.

Андан сырткары, Жогорку Кеңештин макамынан парламенттин иштөөсүнүн процедуралык маселелерин ишке ашыруу сыяктуу элементти алып салууга болбойт. Мындай маселелерге отурумдарды, парламенттик угууларды, добуш берүүлөрдү ж.б. өткөрүүнүн тартибин, мыйзам чыгаруу процессин киргизүүгө болот.

Жогорку Кеңешти мамлекеттик бийликтин өз алдынча органы катары кароо керек. Бул жерден Шерипов Н.Т. пикири менен макул болууга болот. Ал белгилегендей, Кыргыз Республикасынын Конституциясын тутумдуу чечмелөө Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинде мамлекеттик органдын белгилери бар экендиги жөнүндөгү тыянакка алып келет. Бул тыянак, биздин изилдөөнүн мааниси боюнча, мыйзамдарда чагылдырылуусу керек жана конституциялык укук илиминде таанылууга тийиш [5, 47-б.].

Мына ошондуктан, Жогорку Кеңеш өзүнүн өзүнчө түзүмүнө, милдеттерине жана ыйгарым укуктарына, башкаруучу органдарына, түзүүнүн өзгөчө тартибине ээ. Натыйжада, бул парламенттин өзүнүн усулдарына ылайык инсандын конституциялык укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылууга мүмкүндүк берет. Өз алдынча орган болуп туруп, Жогорку Кеңеш башка мамлекеттик органдар жана коомдук институттар менен ар түрдүү байланыштарга жана мамилелерге ээ болгон, татаал, көп функционалдык механизм болуп саналат.

Жогорку Кеңеш – бул туруктуу иш алып барган мыйзам чыгаруучу жана өкүлчүлүктүү орган, демек, ал шайлоочулардын кызыкчылыктарын чагылдырып жатып, парламентаризмдин жана конституциялуулуктун жышааны болуу менен, биринчи кезекте жарандардын конституциялык укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылууга үндөлгөн. Бул көрүнүш

Жогорку Кеңеш жалпы элдин атынан чыккандыгы менен шартталган. Ошол эле маалда парламенттин туруктуу иш алып баруусу ага өзүнүн юридикалык жана саясий мүмкүнчүлүктөрүнүн алкагында инсандын конституциялык укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылууга байланыштуу кырдаалга туруктуу, максаттуу багытталган таасир этип турууга мүмкүндүк берет.

Кыргыз Республикасында инсандын конституциялык укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылуу боюнча Жогорку Кеңештин ишмердүүлүгүндө соңку максаты конституциялык жана башка укуктардын жана эркиндиктердин жалпы комплексин коргоо жана сактоо болгон мамлекеттик бийликтин башка органдарынын ишмердүүлүктөрү менен көп принципалдуу жалпылыктары бар, бирок Кыргыз Республикасынын иштеп жаткан Конституциясынын Кыргызстандын мамлекеттик механизмдеги парламенттин так белгиленген функцияларын орноткон багыты менен өбөлгөлөнгөн бир катар өзгөчөлүктөр дагы бар.

Жогорку Кеңеш, өкүлчүлүктүү орган болуп туруп, инсандын конституциялык укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылуу тармагында өзгөчө легитимдүү ыйгарым укуктарга ээ. Бирок өкүлчүлүктүү органдын ишмердүүлүгүндөгү көрсөтүлгөн камсыз кылуунун көйгөйүн кароодо парламенттин бийликтерди бөлүштүрүү тутумундагы орду менен чакырылган белгилүү татаалдыктар жаралат.

Инсандын конституциялык жана башка укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылуу тармагындагы ыйгарым-укуктары же Конституцияда, же башка мыйзамдарда орнотулган башка мамлекеттик органдардан айырмаланып, Жогорку Кеңештин тийиштүү ыйгарым-укуктары тууралуу түз айтылбайт.

Негизинен, Жогорку Кеңештин бардык ыйгарым укуктары, акыр аягында, анын өкүлчүлүктүү мүнөзүнөн улам, бул жерде каралып жаткан максаттар үчүн колдонулат. Жана качан гана палата ага берилген укуктардын жалпы комплексин активдүү жана кеңири ишке ашырган жана өзүнүн милдеттерин аткарган инсандын конституциялык укуктары жана эркиндиктери эң бир натыйжалуу камсыз кылынат.

Мыйзамдарда бекитилген инсандын конституциялык укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылуу, коргоо жана сактоого түз же кыйыр түрдө тиешелүү болгон жоболорду Кыргыз Республикасынын Президенти, аткаруу бийлик органдары, соттор аткарууга милдеттүү. Демек, Жогорку Кеңеш, мыйзам чыгаруу бийлигинин алдыңкы органы катары (бул түшүнүктүн кеңири маанисинде), мамлекеттик аппараттын ар бир түзүмдүк элементине таасир этүү каражаттарына ээ болгон укукту камсыз кылуучу органдын ролун ойнойт. Ошондуктан, парламенттин абалынын өзгөчөлүгү ал өзүнүн негизги көңүлүн жалпысынан мамлекетке жана коомго, ошондой эле өзүнчө мамлекеттик жана коомдук институттардын ишмердүүлүгүнө карата дагы инсандын конституциялык укуктарын жана эркиндиктерин ишке

ашыруу үчүн шарттарды түзүүгө топтогондугунда камтылат.

Жогорку Кеңеш кандай формада иш алып барбасын, ал өзүнүн баштапкы өзгөчөлүгүнөн улам, парламентаризмди жана конституциялуулукту аткаруудан улам тигил же бул деңгээлде жарандардын конституциялык укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылат.

Инсандын конституциялык укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылуунун өбөлгөлөрүн Жогорку Кеңеш мыйзам чыгаруу, өзүнүн ыйгарым укуктарынын маселелери боюнча токтомдорду кабыл алуу, парламенттик угууларды өткөрүү, комитеттердин жана комиссиялардын ишинде, парламенттик жана депутаттык суроо-талаптарды ишке ашыруу, депутаттардын шайлоочулар менен иштөө, депутаттык бирикмелердин иш алып баруу процессинде жаратат.

Андан тышкары, адабиятта парламенттин иштөөсүнүн мыйзамдуулук (легитимдүүлүк), ачыктык, жааматтык сыяктуу принциптери каралат.

Жогорку Кеңештин ишмердүүлүгүнүн *мыйзамдуулугу (легитимдүүлүгү) принциби* Кыргыз Республикасынын Конституциясынын табиятынын өзүнөн келип чыгат, ал жерде палатанын бар болуусунун легитимдүүлүгү аныкталган, ал эми легитимдүүлүк мыйзамдуулукту гана эле эмес, элдик колдоону даны божомолдойт, эл суверенитеттин алып жүрүүчүсү жана Кыргызстандагы мамлекеттик бийликтин жалгыз булагы. Элдин түзүүчүсү катары укуктары жана эркиндиктери мамлекеттеги жана коомдогу эң жогорку баалуулук болгон адам (инсан) саналат. Демек, инсандын конституциялык укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылуу каралып жаткан принцип менен тыгыз байланышта.

Ачыктык принциби жарандар (шайлоочулар) өзүлөрүнүн парламентарийлеринин ишине байкоо салууга, демек Жогорку Кеңештин ишмердүүлүгүндө инсандын конституциялык укуктары жана эркиндиктери кантип камсыз кылынгандыгын байкоо мүмкүнчүлүгүнө ээ болуулары керек дегенди билдирет. Жогорку Кеңештин иштөөсүнүн ачыктыгы конституциялык принциби, отурумдарга катыша ала турган субъектилердин тизмесин аныктоо менен, Жогорку Кеңештин Регламентинде толукталат. Бул тизмеге, мисалы, жарандар, массалык маалымат каражаттарынын өкүлдөрү кирет.

Жогорку Кеңештин иштөөсүнүн *жааматтыгы принциби* парламенттин каалаган чечими кимдир-бирөө тарабынан жеке кабыл алынуусу мүмкүн эмес экендигин билдирет. Тагыраагы, депутаттардын жалпы санынан көпчүлүгү Жогорку Кеңештин отурумунан катышканда, ал отурум укукка жөндөмдүү болот.

Ошону менен бирге, өкүлчүлүктүү мүнөз Жогорку Кеңештин бийликке гана эле эмес, коомго, социалдык мамилелерге дагы таасир этүүсүн өбөлгөлөйт. Парламент коом менен ачык байкалган эки тараптуу байланышка ээ. Бир жагынан ал ар кандай социалдык топтордун басымы, талаптар, лоббилөө, сыңдоо түрүндөгү тышкы таасирлерди сезген болсо; экинчи жагынан – Жогорку Кеңеш кабыл алынган

чечимдерди жүзөгө ашыруу аркылуу өзү коомго таасир этет. Мындай эки тараптуу таасир этүү, анда ар кандай социалдык кызыкчылыктар мыйзамдуу жол менен ишке ашырылуучу, ал эми инсандын конституциялык укуктары жана эркиндиктери тийиштүү камсыз кылууга ээ болгон, бийликтин чыныгы борбору катары парламенттин ордун шарттайт. Мамлекеттик жана коомдук турмуштун актуалдуу көйгөйлөрү боюнча комитеттердин, фракциялардын, депутаттардын позициялары буга мисал болуп берет.

Буга байланыштуу, Жогорку Кеңеш жалпы элдик өкүлчүлүктүн органы катары жалпы Кыргыз Республикасынын масштабындагы бириктирүүчү функцияны аткарат. Жогорку Кеңеш өлкөнүн дээрлик бүтүндөй эли менен байланышкан, дал ушул байланыш палатага Кыргыз Республикасынын көп улуттуу элинин эркин чагылдырууга, аны кыйыр түрдө мамлекеттин иштерин башкарууга тартууга жардам берет.

Андан сырткары парламенттеги укуктук мамлекеттүүлүктү жана инсандын жана коомдун турмушундагы укуктук маданиятты бекемдөө, жарандын жана адамдын укуктарын жана эркиндиктерин толук камсыз кылуу сыяктуу максаттарга жетүүдө юридикалык каражаттарды цивилизациялуу колдонуу боюнча, укуктук жөнгө салуунун натыйжалуу механизмин түзүү боюнча илимий негизделген, иреттүү жана тутумдуу ишмердүүлүктөрүн белгилеп кетсек болот. Жогоруда белгиленгендей Жогорку Кеңештин укуктук саясатынын максаты – бул инсандын конституциялык укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылуу үчүн юридикалык каражаттарды жана укуктук куралдарды колдонуу дегендик келип чыгат. Парламенттин каралып жаткан камсыз кылууга тиешелүү ишмердүүлүгүндө укуктук саясаттын *доктриналык жана укук чыгаруучулук формалары* орун тапкан.

Укук чыгаруучулук форма жарандын жана адамдын укуктары менен эркиндиктерине тиешелүү мыйзамдарды жана токтомдорду кабыл алуу, өзгөртүү жана жокко чыгаруу түрүндө чыгат. Ошол эле маалда, Жогорку Кеңеш тийиштүү ченемдик укуктук актылардын органикалык жактан бирдиктүү тутумун жаратат.

Жогорку Кеңештин ишмердүүлүгүндөгү *доктриналык форма* инсандын конституциялык укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылууга байланыштуу болгон кырдаалдын өнүгүүсүн илимий жана саясий-социалдык алдын ала көрө турган мыйзам долбоорлорунун үстүнөн практикалык иштөө жана теориялык ой-жүгүртүү аркылуу ишке ашырылат. Буга байланыштуу, палата акыр аягында бул камсыз кылуунун юридикалык каражаттарына айлана турган укуктук теорияларды, пикирлерди, идеяларды жалпылайт.

Укуктук саясаттын бул эки формасы тең расмий мамлекеттик мүнөзгө ээ. Ошондуктан, эгерде мамлекет жөнүндө сөз кыла турган болсок, анда инсандын конституциялык укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылуу механизмдеги Жогорку Кеңештин ордун анын мамлекеттик бийликтин башка органдары менен өз ара аракеттенишүүсүнүн маанисинде дагы белгилүү максаттуу болот.

ры менен өз ара аракеттенишүүсүнүн маанисинде дагы белгилүү максаттуу болот.

Жалпысынан, Кыргызстанда калыптанып калган башкаруу формасында аткаруу бийлик органдары менен Жогорку Кеңештин мамилелери шарттуу мүнөзгө ээ. Аткаруу бийлик органдарынын парламент менен байланышы, биринчи кезекте, мыйзамдарды сактоо жана аткаруу милдетинде байкалат. Маселен, Жогорку Кеңештин ишмердүүлүгүндөгү инсандын конституциялык укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылуунун жолдорунун бири катары парламенттик көзөмөл өзүнүн КРнын Конституциясында салынган мүмкүнчүлүктөр менен өбөлгөлөнгөн маанисин сактап келүүдө. Көзөмөлдүк функциянын маңызы элге ал өзү бийликтик ыйгарым-укуктарды өткөрүп берген бардык түзүмдөрдүн ишмердүүлүгүн көзөмөлдөө суверендүү укугу таандык болгондугунда камтылат. Жана бул жерден, эл менен эң тыгыз байланышкан орган катары, Жогорку Кеңеш милдеттерине башкалар менен катар тигил же бул конституциялык укуктарды коргоо же ишке ашыруу кирген аткаруу бийлик органдар тутумуна парламенттик усулдар менен таасир этүүгө жөндөмдүү.

Негизгимыйзамдын бир катар беренелеринен айкын, бир маанилүү келип чыккандыгына карабастан, Кыргыз Республикасынын Конституциясында парламенттик көзөмөл институту түз бекитилбейт. Конституциянын айрым беренелеринде парламенттик көзөмөлдүк функциясынын көрүнүштөрү бекирилген: Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө ишеним көрсөтүү жөнүндөгү маселени чечүү, Өкмөттү түзүүгө катышуу, республикалык бюджеттин аткарылышына көзөмөлдөө ж.б.

Көзөмөлдүк функциялар жарым-жартылай Жогорку Кеңештин комитеттерине дагы мүнөздүү. Бул функциялар «Кыргыз Республикасынын Өкмөтү жөнүндө» Конституциялык мыйзамда так байкалат. Мыйзамга ылайык, Жогорку Кеңештин комитеттери жана комиссиялары Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн мүчөлөрүнө жана аткаруу бийлик органдарынын жетекчилерине алардын карамагындагы маселелер боюнча жарандардын жазуу түрүндөгү кайрылууларды жөнөтүүгө укуктуу.

Парламенттин конституциялык укуктарды жана эркиндиктерди камсыз кылуу механизмдеги орду жөнүндө жалпысынан сөз кылып жатып, Жогорку Кеңештин мыйзам чыгаруу боюнча ыйгарым укуктарына кыскача болсо дагы токтолбой кетүүгө болбойт. Бул, укуктарды жана эркиндиктерди камсыз кылуу, коргоо жана сактоо милдети, биринчи кезекте, мыйзамдарда коюлгандыгы менен чакырылган. Себеби мыйзамдар гана принципалдуу мүнөзгө ээ болгон негизги, маанилүү маселелер боюнча ченемдерди камтыйт. Демек, мыйзамдар инсанга өзүнүн конституциялык укуктарын жана эркиндиктерин коргоого мүмкүндүк бериши керек. Себеби адам укуктарын коргоонун кепилдиктер тутуму мыйзамдардан башталат, дал ошол жерде каалаган мыйзамды түзүүдө инсандын кызыкчылыктарынын артыкчылыгтуулугу салынышы керек.

Жогорку Кеңештин мыйзам чыгаруу функциясы – өзүнүн мааниси жана мазмуну боюнча эң маанилүү жана көлөмдүүсү. Анын алкагында мамлекеттин укуктук тутуму калыптанат, инсандын конституциялык укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылуу процессинде жаралуучу коомдук мамилелерди укуктук жөнгө салуу жүргүзүлөт, бул укуктардын өзү конкреттештирилет, аларды ишке ашыруу процедуралары орнотулат. Өз ишин башталган мезгилден тарта бардык чакырылыштагы Жогорку Кеңештер инсандын конституциялык укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылуунун мыйзамдык базасын жана укуктук механизмдерин түзүү жана жакшыртуу багыты боюнча келе жатат. Парламентаризмдин жана элдик суверенитеттин көз карашында аталган ишмердүүлүк парламенттин башкы милдети болуп саналат.

Мына ошондуктан, жогоруда баяндалган көз караштарды эске алуу менен тыянак катары төмөнкүлөрдү белгилөөгө болот.

Жогорку Кеңеште өзүнүн ишмердүүлүгүндө инсандын мамлекеттин үстүнөн артыкчылыгы принциби менен колдонууга конституциялык мүмкүнчүлүктөр бар. Парламент инсандын конституциялык укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылууга мүмкүндүк берүүчү реалдуу юридикалык жана коомдук-саясий каражаттарга ээ. Бул жакка мыйзам чыгаруу иши, парламенттик көзөмөл, палатанын ыйгарым укуктарына кирген маселелерди чечүү, фракциялардын, комитеттердин ишмердүүлүктөрү кирет. Бул каражаттар Жогорку Кеңештин социалдык ролуна шартталат. Өкүлчүлүктүү орган катары палата бар

болгон коомдук муктаждыктарды, ар түрдүү социалдык топтордун кызыкчылыктарын аныктай алат.

Жогорку Кеңеш инсандын конституциялык укуктарын жана эркиндиктерин ишке ашыруу үчүн шарттарды түзүү тармагында бирдиктүү саясатты жүргүзөт, мамлекеттик бийликтин башка органдарына тийиштүү ыйгарым-укуктарын аткарууга көмөктөшөт, Кыргыз Республикасында жарандын жана адамдын негизги укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылуу боюнча жалпы көп деңгээлдүү ишмердүүлүктүн укуктук базиси катары кызмат кылуучу, бирдиктүү конституциялык мейкиндикти колдойт.

Адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын Конституциясы 2010-жылдын 27-июнунда референдумда кабыл алынган. (2016-жылдын 11-декабрында референдумда кабыл алынган «Кыргыз Республикасынын Конституциясына өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын 2016-жылдын 28-декабрындагы №218 мыйзамынын редакциясы.)
2. Богданова Н.А. Категория «конституционализм» в науке конституционного права // Российский конституционализм: проблемы и решения. (Материалы международной конференции). - М., 1999. - С. 136-138.
3. Богданова Н.А. Категория статуса в конституционном праве // Вестник МГУ. Сер. 11: Право. - 1998. - №3. - С. 5.
4. Сальников В.П. Современная система защиты прав человека // Правоведение, 2009. - №1. - С. 94.
5. Шерипов Н.Т. Кыргыз Республикасынын Конституциялык укугу. Окуу китеп. “Нур-Ас” басма үйү. - Бишкек 2011. - Б.27; Б.47-49.
6. Явич Л.С. О философии права на XXI век // Правоведение. - 2000. - №4. - С. 4-7.

Рецензент: д.ю.н., профессор Дуйсенов Э.Э.